

Тема 2. Традиції журналістського розслідування у світовій практиці

План:

1. Історія жанру
2. Доля розслідувань у європейській та американській журналістиці ХХ ст.
3. Журналістське розслідування в Радянському союзі.

1. Західні дослідники вважають, що історія журналістики бере початок від 500 року до нашої ери, коли давні єгиптяни писали ієрогліфами на папірусах давні репортажі [34, 26]. Щодо перших журналістських розслідувань, то вони беруть початок в Китаю, коли влада надсилала розвідників, щоб вони дізнавалися і робили репортажі-доклади про економічні та соціальні умови Китаю й настрої його населення – від ранніх часів існування держави – і приблизно до 700 року нашої ери [34, 27].

Загалом, вже в час традиційної та звичної нашим уявленням журналістики, розслідування як жанр розвивалося в кожній країні по-різному і виникало й починалося розвиватися теж у різний час і в різний спосіб. Наприклад, у Сполучених штатах Америки, де теорія журналістики є однією з найбільш розроблених у світі, в силу того, що там виникли перші потужні медійні комплекси, журналістське розслідування почало бурхливий розвиток вже в кінці ХІХ століття. До найперших американських розслідувань відносять спробу Бенджаміна Харріса 1690 року описати тортури французів на службі в англійців через індіанців, таке своєрідне Гуантанамо [40, 8]. Харріс втратив концесію на свій титул і помер без спадкоємців. Ще одна відома спроба жанру – 1735 року, коли Пітер Зінгер розкрив корупцію в оточенні британського губернатора. Відбувся гучний процес, який дав підстави пізніше охороняти право на публікацію матеріалів, навіть якщо вони некорисні для існуючої влади [40, 8].

Як бачимо, в Америці ще під час витоків журналістського розслідування постала проблема свободи слова, яка була вирішено на користь журналістів. З

того часу, журналістика і жанр розслідування почали розвиватися, і тоді, коли в Україні ще не чули про розслідування та свободу слова, в США вже гримів Вотергейтський скандал, а пізніше – розвивався так званий “muckraking”.

Вагомою ланкою в розвитку жанру та утвердження його важливого значення у журналістській діяльності стало розслідування про прослуховування членів американського Конгресу (скандал більш відомий під назвою Вотергейт 1972-1974 років). Воно зумовило відставку президента Річарда Ніксона і дало зрозуміти, що «вкладені журналістом зусилля часто дають знамениті результати» [10; с. 4]. Кореспонденти газети «Вашингтон пост» Боб Вудворд і Карл Бернстайн отримали інформацію про перебування п'ятеро невідомих у готельному комплексі Вотергейт, де був штаб Демократичної партії та «інтуїтивно відчували, що вийшли на слід неординарної події» [7, с. 11]. Журналісти провели велику пошукову роботу, проаналізували сотні документів, поспілкувались з багатьма людьми та перевірили десятки версій, аби уникнути будь-яких неточностей та хибних свідчень.

Загалом дослідники вважають, що саме в США журналістське розслідування існує в чистому вигляді найдовше і пов'язують його значний розквіт із конкурентною боротьбою між приватними медіа [15, 33].

Сьогодні, коли журналістське розслідування існує в Америці вже більше століття, воно набуває нових форм і можливостей, пов'язаних із новою технологічною добою а також внесеннями змін і еволюцією. Існує цілий напрям – теоретичний та практичний, - який називається «комп'ютеризоване журналістське розслідування» («computer-assisted journalism investigation») [35, 8].

Дослідники Британії відокремлюють журналістське розслідування як жанр з середини ХІХ століття, коли взагалі відбувається становлення жанровою системи. Вже тоді британське розслідування було трохи схоже на сучасне: «Жанр поєднував раціональну публіцистику із моральним співпереживанням, включав у себе аналіз, дискусію та розслідування» [34]. Розквіт жанру припав на 1960-1980 роки, коли він набув нового статусу на

каналі Public Service Broadcasting. Тим часом в інших країнах розвиток розслідування відбувається своїм ходом, відмінним від Британії та США, не таким швидким. У Польщі журналістське розслідування стало відомим жанром після 1989 року, коли постали вільні та незалежні медіа, і комуністи більше на них не впливали, а також, з 1990 року, коли свободу слова не обмежував новий уряд Т.Мазовецького [6].

Першопроходцем у розслідуваннях була «Gazeta Wyborcza», де з'явилися перші скандальні публікації. Одна з найперших – про аферу з головнокомандувачем поліції Смоляркем та хабарництвом в 1993 році. Після того дуже швидко почали розвиватися та примножуватися інші публікації з журналістського розслідування. Серед найгучніших, які перевернули громадськість Польщі та призвели до гучних змін, такі: про відпочинок Олександра Квасневського з агентом російської розвідки (Zysie, 1997); про вимагання хабара віцеміністром оборони (Rzeczpospolita, 2001) – в суді вирішення не знайшла, але коштувала правій партії перебування при владі; про працівників швидкої допомоги, які мали домовленість із похоронним бюро та зволікали із людськими дзвінками, навіть добивали важкохворих людей (Gazeta Wyborcza і Radio Lodz, 2002); про архієпископа, який резедував в Познані та змушував духовенство до інтимного зв'язку з ним (Rzeczpospolita, 2002) та інші [24]. Що стосується телевізійних журналістських розслідувань, то вони постали пізніше за публікації, в основному ближче до другої половини 90-х років. Наприклад, найперша програма – «Справа для репортера» - виходить на телеканалі Telewizja Polska TVP вже понад шістнадцять років. Також на польському каналі TVP у 1996-2001 виходив цикл програм «Кримінальна хроніка» («Kronika kryminalna»), де завжди був матеріал з журналістського розслідування. Автором програми була Агнешка Боровська та в ті часи програма збирала понад три мільйони глядачів, що є дуже значним показником для Польщі. Пізніше, у 1998 з'явилася програма «Супервідеошукач» («Super wizjer») на каналі TVN, а далі – «Увага!», «Втручання» («Uwaga!», «Interwencja») – у 2000, на тому ж каналі [24].

З усього вищенаведеного видно, що в західних країнах журналістське розслідування мало від століття до кількох десятиліть на розвиток методології, технологій, жанрової системи тощо. Також за цей час вироблялася система реакцій на розслідування і вимог до нього в читачів і глядачів.

Що стосується України, то український дослідник Олександр Глушко, наприклад, виводить історію журналістського розслідування з часу кінця ХІХ – початку ХХ століття [12, 12], вбачаючи елементи розслідування в аналітичній публіцистиці і згадуючи такі імена як Іван Франко (аналізував причини зубожіння галицького села та безправне становище людей), Михайло Коцюбинський (найбільше писав про свободу слова), Гліба Успенського (писав про причини розладу селянської общини), Михайла Павлика (його стаття «Нужда в Галичині» ледь не перешкодила виходу журналу «Народ»), стаття «Події в Юзівці» взагалі спричинила до конфіскацій тиражу газети «Громадська думка»), В'ячеслава Липинського, Миколу Хвильового, Володимира Винниченка, Євгена Маланюка тощо [12].

Що стосується української журналістики в радянський період, то вона **займалася передусім пропагандою радянського способу життя, економіки, розповідями про передовиків змагань, моральним вихованням населення**, тобто намагалася в основному висвітлювати позитивну інформацію. А негатив частіше за все виглядав як критичні зауваження з приводу «окремих недоліків» [25].

Роль журналіста навіть у матеріалах, які висвітлювали рішення судів з якихось злочинів зводилася до викладу та аналізу, аж ніяк не до розслідування. І хоча така ситуація не означає абсолютну відсутність розслідувальних публікацій, проте розвитку жанр був позбавлений, особливо у випадках зловживань на рівні уряду та партії, а не на рівні окремих «маленьких людей». Крім того, час від часу траплялися публіцистичні та аналітичні статті з елементами розслідування на національні теми.

З 1991 року українські медіа стали вільними, у країні почалася відносна свобода слова – і це був час виникнення окремих публікацій з журналістського

розслідування, окремих епізодичних сюжетів на телебаченні, зокрема, наприклад, **регіональних програм Ольги Герасим'юк**. З часом поширення Інтернету (зокрема виникнення «Української правди») дозволило журналістам нехтувати відносно складним для свободи слова кучмівським періодом. А з 16 весни 2004 року виникає перша регулярна програма з журналістського розслідування, **класичний приклад жанру – «Закрита зона»**. Щоб зрозуміти, на скільки розвиток журналістського розслідування в нашій країні та на заході йшов різними шляхами, достатньо зазначити, що 1992 року, коли в Україні **тільки почала встановлюватися орієнтовна свобода слова**, на американському каналі ABC виходив в ефір перший сюжет, знятий **прихованою камерою** [40, 12].

А в той час, коли Україна не знала, що таке свобода слова, в Польщі вже давно діяло журналістське розслідування, провокуючи гучні скандали та зміни в суспільстві. Відмінності розвитку журналістського розслідування в різних країнах все ж не виключає спільних рис у підході до його функціональності. Найточніше головну функцію цього жанру, на нашу думку, вдалося висловити Джону Вілмену. Він вважає, що «Саме журналістське розслідування дає нам можливість служити суспільству, яке дедалі більше втрачає контроль над нашою демократією» [26, 12]. Ці слова дослідника стосувалися Сполучених штатів Америки, проте у такої функції розслідування потребують і країни пострадянського періоду, зокрема Україна. Відповідно, «журналістське розслідування у вітчизняних мас-медіа, особливо на теперішньому, перехідному, етапі розвитку держави, – жанр вельми актуальний» [12].

3. На той час преса на території України, що входила до складу Російської імперії, не мала можливості відкрито декларувати свої політичні позиції, тим паче – після прийняття Валуєвського циркуляру (1863 р.) та Емського указу (1876 р.). І тоді ці функції перебрала на себе белетристика. О. Глушко першим проявом розслідувального методу в документальній літературі Російської

імперії вважає «**Подорож з Петербурга в Москву**» Олександра Радищева 1790 року [7, с. 13]. За розслідування злочинів панівного режиму проти кріпаків письменника покарали **десятирічним ув'язненням**.

На межі ХІХ-ХХ століть вийшло багато документальних творів, у яких осмислювалось життя міської бідноти, дрібних ремісників, чиновників, соціальних низів. **Аналітична публіцистика** таких письменників, як *Михайло Коцюбинський, Іван Франко, Михайло Павлик, В'ячеслав Липинський, Сергій Єфремов, Юліан Бачинський, Андрій Ніковський, Володимир Короленко, Володимир Винниченко*, допомагала «розхитувати замшілі мури імперії, виявляти її вразливі місця» [7, с. 16].

У часи панування радянського режиму публіцистика зазнає суттєвих обмежень, поза законом опиняється саме поняття «свобода слова». Про «небезпечний» жанр, що викликає «різко негативну реакцію з боку осіб, інтереси яких прямо чи опосередковано зачіпаються у публікації» [12, с. 246] не могло бути й мови.

16 червня 1964 року у газеті «Радянська Україна» була надрукована **публікація «Верблюди і капуста»**. Попри фейлетонний заголовок, в ній не було ні іронії, ані сарказму. Кореспондент Степан Колесник на фактах впровадження малого зрошення на селі всебічно дослідив природу чиновницького формалізму. Він провів ретельне журналістське розслідування й дослідив, **що водойми села не чистили десятиліттями**, більшість з них було замулено, у той час як на полях працювала нова землерийна техніка, приречена «іржавіти без діла мертвим капіталом» [7, с. 30]. Через два дні власнику газети «Радянська Україна» було **винесено догану, звільнено з роботи та заборонено працювати в пресі**, про що було повідомлено в усіх засобах масової інформації.

У вересні-грудні 1965 року Іван Дзюба працював над публікацією «**Інтернаціоналізм чи русифікація?**». Як зазначає О. Глушко, за змістом, формою, аналітичною глибиною зібраного матеріалу, аргументованістю суджень і висновків ця праця – класичний зразок журналістського

розслідування [7, с. 33]. У передмові до першої публікації в Україні у журналі «Вітчизна» Іван Дзюба написав, що «треба було спробувати проаналізувати становище в Україні і водночас спробувати відповісти на запитання: проти чого ми протестуємо і чого ми хочемо?» [8] Цінність цієї праці, на думку дослідників, полягає насамперед у тому, що у ній «відображаються майже усі грані журналістського розслідування (...), що допомагає глибше збагнути саму природу жанру» [7, с. 34]: 1) узагальнення проблеми, яка набула суспільної ваги; 2) аналіз ситуації як в історичному, так і в національно-політичному контексті; 3) висвітлення позицій тих суспільних кіл, які стривожені національною політикою в державі; 4) характеристика явищ, які викликають тривогу людей; 5) підсумок, логічно вмотивована, обґрунтована й переконлива відповідь автора на запитання про те, що змушує протестувати патріотично настроєну інтелігенцію, чого вона прагне.

Іван Дзюба аргументував своє журналістське розслідування фактами з багатьох філософських, історичних, літературних джерел та реального життя. Його праця з'явилася за кордоном українською, російською, англійською, французькою, італійською, китайською мовами. Радянська влада покарала автора виключенням зі Спілки письменників України та 18-місячним ув'язненням.

Із здобуттям Україною незалежності журналісти отримали більшу свободу дій. Головний редактор газети «Україна. Європа. Світ» Гліб Плескач у 2000 році поділив історію журналістського розслідування в незалежній Україні на два періоди: **до 1995 року та після**. На його думку, у перший період була можливість **розслідувати фінансові махінації**, зловживання кланів та

олігархічних кіл, але не можна було «чіпати бандитську Україну». У другий період навпаки – **журналісти отримали змогу писати про кримінальний світ**, але мусили оминати увагою олігархів, що «нажили пристойний капітал» Г. Плєскач вважає, що в Україні протягом 1990-2000 років була лише одна спроба надати журналістському розслідуванню офіційного статусу – у газеті «День», коли її головним редактором був Володимир Рубан. Г. Плєскач тоді на власному досвіді переконався, що якісне журналістське розслідування виходить, коли «є люди» або «гроші, що дозволяють купувати інформацію»

В. Полушкіна говорить, що зараз українські журналісти-розслідувачі дуже часто «відчувають себе у редакціях немов «білі ворони» через брак юридичної підтримки, інформаційної бази, технічних засобів, а також підтримки редактора та менеджерської групи [20, с. 15]. Схожої думки дотримується й І. Хоменко, стверджуючи, що «навіть ефективно здійснене журналістське розслідування в українських умовах позбавлене дієвості і, як наслідок, сенсу» [28, с. 108]. Водночас К. Іванова, навпаки, запевняє, що нині у вітчизняних ЗМІ є більше можливостей для розвитку «цього важкого, але настільки необхідного всьому суспільству жанру» [13, с. 80], аргументуючи свою думку тим, що в Україні проводять семінари з вивчення прийомів і методів журналістського розслідування, обмінюються досвідом із зарубіжними журналістами та проводять конкурси на кращий твір цього жанру журналістики. Для того, аби створити якісне розслідування, вважає дослідниця, необхідні природна інтуїція й талант, та водночас дотримання певних формул і законів жанру.

Отже, журналістське розслідування пройшло складний шлях розвитку як на світовій, так і на вітчизняній арені. Існування та рівень реалізації цього жанру залежить від політичної системи держави. Для створення якісного розслідування потрібні не лише певні навички журналіста, а й юридична та економічна підтримка, технічне обладнання, доступ до широкої інформаційної бази.

Список літератури:

1. Аньєс Ів Підручник із журналістики: Пишемо для газет / Ів Аньєс. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 544 с.
2. Беата Б. Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика / Бель Беата, Бурмагін Олександр, Патора Томаш, Олег Хоменок. – Київ, 2013. – 190 с.
3. Глушко О. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. / О. Глушко. – Київ : Арістей, 2006. – 144 с.
4. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? [Електронний ресурс] / І. Дзюба. – Київ : Видавничий дім «KM Academia», 1998. – Режим доступу до ресурсу: <http://litorpys.org.ua/idzuba/dz.htm>.
5. Журналістське розслідування: навчальний посібник для початківців / О. С. Хоменко, О. О. Бурмагін, К. Б. Іванова, Є. М. Рибка, С. А. Томіленко; за заг. ред. О. О. Хоменка. – Мелітополь: Ін-т розвитку регіональної преси, 2008. — 182 с.
6. Журналістський фах: газетно-журнальне виробництво : навч. посіб. / Т. Приступенко, Р. Радчик, М. Василенко [та ін.] ; за ред. В. Різуна. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 352 с.
7. Мочарська Л. Розслідувальна публіцистика в Україні: становлення, мовностильові особливості / Л. Мочарська // Стиль і текст. – Випуск 4. – 2013. – С. 250-259.
8. Полушкіна В. Агентство журналістських розслідувань як ефективна модель проведення, розробки та розповсюдження інформаційного продукту розслідницької діяльності / В. Полушкіна // Актуальні питання масової комунікації. – Київ, 2002. – Вип. 3, част. 2. – С. 15-17.

9. Полушкіна В. Специфіка використання інформаційних джерел у журналістському розслідуванні / В. Полушкіна // Наукові записки Інституту журналістики. – 2000. – Т. 1. – С. 56-60.
10. Рендол Д. Універсальний журналіст : підручник / Д. Рендол. – Київ : Київська типографія, 2007. – 150 с.
11. Сидорук Ф. Особливий жанр. Телерозслідування в Україні. Аналітичний звіт за результатами моніторингу [Електронний ресурс] / ГО «Детектор медіа». – К., 2017. – 22 с. – Режим доступу: https://ms.detector.media/content/images2/DM_TVjournalists_WEB.pdf.
12. Хоменко І. Функціональність журналістського розслідування в українському медійному просторі: погляд практика / І. Хоменко // Current Issues of Mass Communication. – 2013. – № 14. – С. 106-111.
13. Хоменюк О. Методологія оцінювання якості журналістських розслідувань / Олег Хоменюк, Ірина Негреєва // Детектор медіа. – 4 жовтня (вівторок) 2016. – Режим доступу: <https://detector.media/monitoring/article/119360/2016-10-04-metodologiya>